

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора
І. М. Омельченко про дисертацію Воронської Наталії Олександрівни
*«Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності
підлітків в інклюзивному освітньому просторі»*, представлену на здобуття
ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за
спеціальністю 053 Психологія

Актуальність дисертаційної роботи Н.О. Воронської обумовлена тим, що одне з важливих завдань розвитку у дітей ключових компетентностей, зокрема комунікативної, стало необхідним і новим концептуальним орієнтиром у освіті ХХІ століття, яке отримало назву «століття комунікативного простору», оскільки одним із основних чинників становлення особистості є комунікативний розвиток підлітка. Комунікативна компетентність набуває актуальності як особистісна характеристика підлітка, що визначає його здатність і готовність встановлювати спілкування позбавлене всіляких бар'єрів, а також здатність підтримувати необхідні контакти з іншими особами, ставити мету і досягати очікуваних результатів комунікації. Але очевидним є той факт, що для сучасної психології та дидактики очевидно стає нагальна потреба в оновленні змісту шкільної освіти відповідно до необхідності формування комунікативної компетентності підлітків, які навчаються на загальних засадах, так і підлітків з особливими потребами, на основі компетентнісного підходу до мовної освіти та концепції розвитку інклюзивної освіти. Нові вимоги обумовлюють пошук нових підходів, принципів, психологічних умов удосконалення цього процесу в інклюзивному освітньому просторі основної школи.

Виходячи з вище визначеного, особливої уваги потребують ті підлітки, у яких фіксуються труднощі у спілкуванні, висловлюванні власної думки, комунікації з однолітками та дорослими. Саме до такої групи відносяться підлітки з особливими освітніми потребами, які перебувають в інклюзивному освітньому просторі основної школи.

Наукова новизна полягає в тому, що *вперше* теоретично обґрунтовано та емпірично верифіковано показники розвитку комунікативної компетентності підлітків в інклюзивному освітньому просторі, а саме: емоційний інтелект, самокерування у спілкуванні, групова згуртованість, психологічна атмосфера; систематизовано соціально-психологічні чинники розвитку комунікативної компетентності та розроблено їх класифікацію, яка містить: індивідуально-психологічні чинники, чинники міжособистісної взаємодії, групові та чинники непрямої дії; проаналізовано особливості спілкування підлітків з різними особливими освітніми потребами. *Теоретично обґрунтовано* важливість цілеспрямованого психологічного впливу на комунікацію підлітків задля попередження дії негативних чинників середовища на спілкування з метою гармонізації інклюзивного освітнього простору загалом. *Визначено* сутність

поняття «інклюзивний освітній простір», особливості і труднощі впровадження інклюзивної освіти в Україні. Уточнено поняття «комунікативна компетентність», яка визначається нами як здатність та вміння діяти на основі отриманих знань, що забезпечує успішне виконання основних завдань спілкування і самореалізації особистості, та виражається в адекватному сприйнятті партнера, ефективній взаємодії та коректній передачі інформації. Емпірично визначено показники комунікативної компетентності, які є основою успішного спілкування підлітків в інклюзивному освітньому просторі та потребують розвитку, а саме: рівень емоційного інтелекту, інтерактивна спрямованість на партнерство, групова згуртованість і психологічна атмосфера. Подальшого розвитку набули форми та методи групової тренінгової роботи, спрямовані на підвищення рівня комунікативної компетентності підлітків в інклюзивному освітньому просторі. Розроблено та впроваджено програму соціально-психологічного тренінгу для підлітків в інклюзивному освітньому просторі, яка складається з різноманітних методів групової роботи: дискусії, робота у підгрупах, проєктивні методики, метод незавершених речень, рольові ігри. Здійснено адаптацію низки вправ для забезпечення їх доступності для підлітків з особливими освітніми потребами. Доведено ефективність програми соціально-психологічного тренінгу підлітків в інклюзивному освітньому просторі, яка сприяє покращенню навичок вербального та невербального спілкування, поліпшенню психологічного клімату, підняттю рівня групової згуртованості, розвитку емоційного інтелекту, опрацюванню стратегій подолання конфліктів, самоаналізу та саморозвитку.

Практичне значення роботи полягає в тому, що положення роботи та отримані в дисертаційному дослідженні результати можуть бути застосовані під час розробки тренінгів, інтерактивних занять, методичних матеріалів в інклюзивному освітньому просторі, під час професійної підготовки й підвищення кваліфікації психологів, педагогів, працівників соціальної сфери, при викладанні навчальних курсів «Спеціальна психологія», «Основи інклюзивної освіти», «Психолого-педагогічний супровід дітей та молоді з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору».

Запропонована програма соціально-психологічного тренінгу може бути використана як засіб підвищення комунікативної компетентності підлітків практичними психологами, соціальними педагогами закладів загальної середньої освіти в інклюзивних класах.

Ступінь обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, які сформульовані у дисертації. Наукові положення дисертації достатньо обґрунтовані та відображені у висновках розділів та загальних висновках. Найбільш суттєві результати, здобуті Наталією Воронською, вдало обґрунтовані, а також відповідають меті та завданням дисертаційного дослідження. Зміст основних положень роботи викладено послідовно та чітко, логічно-сміслові переходи між підпунктами дослідження, а також визначеними розділами присутні. Ступінь вірогідності здобутих результатів забезпечується багатоплановим теоретичним та емпіричним аналізом проблеми, застосуванням комплексу методів, релевантних

меті та завданням дослідження, використанням методів математичної статистики та узгодженістю дисертаційної роботи з висновками інших дослідників. Результати дисертаційної роботи висвітлено у необхідній кількості наукових публікацій.

Достовірність здобутих результатів забезпечується методологічною основою дисертації, що становлять філософські положення теорії наукового пізнання, взаємозв'язку й взаємозумовленості конкретних умов з реаліями, що передбачає застосування адекватної методології до комплексного вивчення комунікативної компетентності підлітків в інклюзивному освітньому просторі. Для досягнення мети та розв'язання окреслених завдань дослідження здобувачкою використано комплекс загальнонаукових методів: теоретичних, емпіричних (констатувальний та формувальний психологічний експеримент з використанням психодіагностичних методик), методів математичної статистики на базі пакета програми Statistica 10 для Windows (аналіз таблиць взаємної сполученості, коефіцієнт кореляції Спірмена, хі-квадрат Пірсона, U-критерій Манна-Уїтні, t-критерій Уїлкоксона).

Також представлена ґрунтовно опрацьована джерельна база дослідження, оскільки на різних етапах наукового пошуку було проаналізовано достатню кількість українських та зарубіжних джерел.

Характеристика основних положень роботи. Робота складається з анотацій українською, англійською мовами, списку опублікованих праць, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі дисертації обґрунтовано теоретичні основи особливостей інклюзивної освіти, окреслено труднощі її впровадження. Визначено, що старший підлітковий вік є сенситивним для розвитку комунікативної компетентності, оскільки в цей час відбуваються фізіологічні, психологічні та соціальні зміни, що створюють сприятливі умови для її розвитку. Підлітки з особливими освітніми потребами у дослідженні розуміються як такі, що мають природжені чи набуті порушення фізичного або психічного розвитку, потребують створення спеціальних умов. Це поняття відображає соціальну модель, яка полягає у пристосуванні середовища під потреби людини. Розкрито зміст власного визначення комунікативної компетентності, яка розуміється як здатність та вміння діяти на основі отриманих знань, що забезпечує успішне виконання основних завдань спілкування і самореалізації особистості, та виражається в адекватному сприйнятті партнера, ефективній взаємодії та коректній передачі інформації.

Виокремлено, що найбільш значущим для підлітка є повноцінне спілкування за напрямом «учень – учень».

Теоретично обґрунтовано класифікацію соціально-психологічних чинників, що впливають на розвиток комунікативної компетентності.

Виокремлено найбільш важливі для розвитку комунікативної компетентності індивідуально-психологічні якості: розвинутий емоційний інтелект, потреба у саморозвитку. З особистісних рис (доброзичливість, низький рівень тривожності). З міжособистісних якостей (інтерактивна

спрямованість, самокерування в спілкуванні). З групових характеристик (сприятлива психологічна атмосфера, високий рівень групової згуртованості, структура міжособистісних відносин у колективі).

У другому розділі дисертації обґрунтовано, динаміку розвитку комунікативної компетентності в підлітків в умовах інклюзивного освітнього простору.

В експериментальній та контрольних групах виявлено низький рівень загального емоційного інтелекту. Зафіксовано позитивну кореляцію шкал емоційного інтелекту з прагненням до саморозвитку. Вміння контролювати емоції впливає на адаптивність у спілкуванні. Також важливо зазначити, що нижча здатність підлітка розуміти емоції та мотивувати себе обумовлює вищу схильність підкорятися обставинам та поводитись імпульсивно.

Визначено, що інтерактивна спрямованість особистості на взаємодію та модель самокерування спілкування «Партнерство» мають низькі показники та потребують подальшого розвитку.

Встановлено, що ригідність, або стабільна модель спілкування, більше властива учням з типовим розвитком, а найбільший показник за моделлю «Партнерство» виявлено у дівчат з особливими освітніми потребами.

Психологічна атмосфера має негативну кореляцію із ситуативною та міжособистісною тривожністю. Тому за нижчої оцінки психологічної атмосфери ситуації спілкування супроводжуються більшою тривожністю. Позитивний зв'язок з груповою згуртованістю демонструє стійку взаємозалежність між психологічною атмосферою та згуртованістю групи.

Обґрунтовано, що вік учнів 8–9 класів характеризувався як найважчий з психологічної точки зору. Підлітки з особливими освітніми потребами та з типовим розвитком у цей період нерідко зазнають цькування від однолітків, відчують нервові напруження, небажання навчатись, гостро відчують кризи дорослішання.

Визначено «мішені» для корекції: розвиток емоційного інтелекту, поліпшення групової згуртованості, навчання вмінню будувати партнерські відносини, створення психологічної атмосфери продуктивного та дружнього спілкування.

У третьому розділі дисертації експериментально перевірено ефективність апробації розробленої програми соціально-психологічного тренінгу розвитку комунікативної компетентності підлітків в інклюзивному освітньому просторі.

За шкалами емоційного інтелекту в контрольній групі після формувального експерименту виявлено тенденцію до зростання показників за всіма п'ятьма шкалами (емоційна обізнаність, керування емоціями, самомотивація, емпатія, розпізнавання емоцій). Хотілось би зазначити, що керування емоціями в контрольній групі мало вкрай низькі бали, а найбільше зростання в результатах виявлено в експериментальній групі за шкалою емпатії.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, які опубліковані автором. Звертаю увагу на якість, повноту, відсутність плагіату, інформаційність, неповторюваність викладу матеріалів дисертації у 16

публікаціях Наталії Воронської, де чотири є фаховими та дві індексуються в наукометричній базі Scopus.

Зазначене дає змогу стверджувати, що представлена дисертаційна робота є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням, результати якого мають значення для психологічної науки як в Україні, так і за її межами. Оцінюючи в загальному позитивно дослідження Воронської Наталії Олександрівни, вважаємо за доцільне висловити деякі міркування та побажання.

Побажання до змісту та оформлення дисертації. Схвально оцінюючи результати дослідження варто висловити окремі побажання, які мають рекомендаційний та уточнювальний характер.

1. У підрозділі 1.1. розглянуто вікові особливості дітей шкільного віку, включаючи молодший шкільний вік, підлітковий вік і ранній юнацький вік. На нашу думку, доцільніше було б зосередитися виключно на вікових особливостях підліткового віку, адже саме вони є ключовими для тематики дослідження.
2. У підрозділі 1.3. проаналізовано напрями комунікативної взаємодії: «учень – учень», «учень – вчитель», «учень – батьки». За для глибшої оцінки ефективності впровадженої програми соціально-психологічного тренінгу варто було б доповнити емпіричне дослідження анкетуванням серед підлітків щодо їхньої задоволеності комунікацією за цими напрямками та порівняти отримані результати з даними після формувального етапу дослідження.
3. У третьому розділі в таблиці 3.2.1 представлено розроблену дисертанткою програму соціально-психологічного тренінгу з розвитку комунікативної компетентності підлітків в інклюзивному освітньому просторі. На наш погляд, доцільно було б приділити більше уваги вправам, спрямованим на розвиток асертивної поведінки.
4. Загалом робота виконана та оформлена належним чином, проте в тексті все ж трапляються окремі стилістичні неточності й друкарські помилки.

Зазначені нами побажання не завадили загальному позитивному сприйманню даної дисертації та мають характер рекомендацій. Представлена дисертаційна робота є завершеною, а сформульовані у ній положення, результати та висновки становлять наукову й практичну цінність.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі Strike Plagiarism не виявили порушень академічної доброчесності.

Висновок. Дисертаційне дослідження Воронської Наталії Олександрівни *«Психологічні особливості розвитку комунікативної компетентності підлітків в інклюзивному освітньому просторі»* є цілісною, самостійною, завершеною роботою на правах рукопису, яку виконано на актуальну тему з використанням наукових методів дослідження. Робота характеризується чіткістю змісту, містить науково обґрунтовані науково-прикладні результати, які мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, свідчать про

України від 12.01.2017 р. № 40 (з наступними змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.), а її авторка, Воронська Наталія Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами Інституту
спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

І. М. Омельченко

